

PAPER DETAILS

TITLE: Gaybî Haberler, Tarih ve Müsterek Râvi: Metodolojik Bir Çalışma

AUTHORS: Andreas GÖRKE

PAGES: 329-364

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/738746>

Çeviri Makale/ Translate

GAYBÎ HABERLER, TARİH VE MÜŞTEREK RÂVİ:
METODOLOJİK BİR ÇALIŞMA
ESCHATOLOGY, HISTORY AND THE COMMON LINK:
A STUDY IN METHODOLOGY

ANDREAS GÖRKE

[Dr. Edinburgh Üniversitesi İslam ve Ortadoğu Araştırmaları Bölümü
Senior Lecturer, PhD., The University of Edinburgh,
Department Islamic and Middle Eastern Studies]

Çeviren / Translated by

TUĞÇE GÜNAYDIN

[Doktora Öğrencisi İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri
Bilimleri ABD, Hadis Bilim Dalı.
PhD. Student, Istanbul University Institute of Social Sciences, Department of Basic Islamic
Sciences, Subdepartment of Hadith.
tugunaydin@gmail.com <https://orcid.org/0000-0003-1442-1415>]

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Çeviri Makale/ Translate

Geliş Tarihi / Received: 04 Nisan/April 2019 Kabul Tarihi / Accepted: 10 Haziran/June 2019
Yayın Tarihi / Published: 18 Haziran/June 2019 Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran/June

Yıl / Year: 2019 Sayı – Issue: 46 Sayfa / Pages: 329-363

Atıf/Cite as: Görke, Andreas. "Gaybî Haberler, Tarih ve Müşterek Râvî: Metodolojik Bir Çalışma. Trc. Tuğçe Günaydin – "Eschatology, History and the Common Link: A Study in Methodology. Trans. Tuğçe Günaydin. Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi- Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity 46 (Haziran-June 2019): 329-363. <https://doi.org/10.17120/omuifd.549229>

İntihal /Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. /
This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a
plagiarism software. <http://dergipark.gov.tr/omuifd>

Copyright © Published by Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi – Ondokuz Mayıs University,
Faculty of Divinity, Samsun, Turkey. All rights reserved.

Gaybî Haberler, Tarih ve Müşterek Râvi: Metodolojik Bir Çalışma¹

Öz: Andreas Görke ilgili çalışmasında kendisinden önce yapılan hadis rivayetlerini tarihlendirmedeki yöntemleri karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirmektedir. Söz konusu karşılaştırmayı gaybî haberler açısından, özelde de Nuaym b. Hammâd'ın Kitâbü'l-Fiten'indeki birkaç örnek üzerinde yapmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Müşterek Râvi, İsnad Tarihlendirme, Metin Tarihlendirme.

Eschatology, History and the Common Link: A Study in Methodology

Abstract: In his study, Andreas Görke evaluates the previous dating methods of hadith narrations in a comparative way. He maintains this comparison by means of unseen news, particularly in Nuaym b. Hammad's work titled "Kitab al-Fitan".

Keywords: Common Link, Narration Dating, Text Dating.

Hadis rivayetlerinin asli parçası olan isnad zincirinin, rivayetin sıhhatini belirlemede bir değeri var mıdır ya da isnad bizzat rivayetin kaynağı mıdır? Bu soru erken dönem İslam çalışmalarında oldukça tartışmalı bir konudur. Bazı araştırmacılar, "tedlis" ve "uydurma"nın belirli bir hadisin ortaya çıktığı yeri ve zamanı tespit etmeyi imkânsız kıldığı kanaatindeyken; diğerleri de birtakım rivayetlerde (özellikle çalıştıkları rivayetlerde) isnadların rivayetin gerçek nakil yolunu belirtebileceğini benimserler. Modern çalışmaların bir kısmında, uydurma isnadların, söz konusu rivayetlerin farklı metin ve isnadlarının dikkatlice incelenmesiyle tespit edilebileceği tartışılmaktadır.²

¹ Makalenin aslı için bkz. Andreas Görke, "Eschatology, History, and the Common Link: A Study in Methodology", *Method and Theory in the Study of Islamic Origins*, Herbert Berg (ed.) içinde, Leiden 2003, 179-208.

² Örneğin, bkz., Gregor Schoeler, *Charakter und Authentie der muslimischen Überlieferung über das Leben Mohammeds*, (Berlin: de Gruyter, 1996) 134-142, 150-151, 154-158, 163; Harald Motzki, "Quo vadis Hadit-Forschung Eine kritische Untersuchung von G.H.A.

Bu makale isnadlarla ilgili herhangi bir çalışmanın dayanabileceği metodolojik temelleri tartışmayı amaçlamaktadır: İsnadların gerçekten nakil yolunu gösterdiği rivayetleri, açıkça uydurma isnadların tartışma esnasında geliştirilebileceğine delalet eden rivayetlerden ayırt etme metodu. Çalışmada ilk durumda isnadların hadis rivayetlerini tarihlendirmede kullanılabileceği tartışılacak, akabinde isnadı temel alarak rivayetleri tarihlendirme, isnad dışı delillerle aynı hadisin tarihlendirilmesi ile karşılaştırılarak teste tabi tutulacaktır.

Bu son yaklaşım yeni değildir: On yıl önce yürütülen bir çalışmada, Michael Cook, isnadlardan faydalanarak hadisleri tarihlendirmeyi geliştiren Joseph Schacht'ın genel kurallarını ve bazı metotları test etmek için gaybî haberler içeren hadisleri kullandı. Sonra bu sonuçlarla metinlerini temel alarak aynı hadisleri tarihlendirdiğinde elde ettiği sonuçları karşılaştırdı. Sonuç hayal kırıklığıydı: O'nun çalıştığı bu üç hadisten hiçbirinde isnad merkezli tarihlendirmeyele metin merkezli tarihlendirme aynı zamana denk gelmiyordu.³ Onun bulduğu sonuçlar bu makalede yeniden incelenecektir.

Gaybî haberler içeren hadisler özellikle isnad-analiz metodunu test etmek için uygun görünürler, çünkü en azından bu hadislerin bir kısmı belli bir kesinlikle başka alanlar yardımıyla tarihlendirilebilir. Bizans araştırmacısı Paul Alexander "Tarihi Kaynaklar Olarak Orta Çağ Kehanetleri"⁴ isimli makalesinde tarihi kaynaklar olarak gelecekte haber veren pasajlardaki tavrın nasıl olduğuna dair bazı genel fikirler ortaya koydu. Bu makalede konuyla ilgili üç nokta amacımızı ifade etmektedir:

331

OMÜİFD

Juynboll: "Nâfi", the mawlâ of İbn 'Umar and his position in Muslim hadith literature" *Der Islam*, 73 (1996), s. 219-221; Andreas Görke, "Die frühislamische Geschichtsüberlieferung zu Hudaibiya" *Der Islam*, 74 (1997): 221; Görke, "The Historical Tradition about al-Hudaybiya: A Study of 'Urwa b. Al-Zubayr's Account" in *The Biography of Muhammad: The Issue of the Sources*, ed. Harald Motzki, (Leiden: E.J. Brill, 2000) 256-258.

³ Michael Cook, "Eschatology and the Dating of Traditions" *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1 (1992): 23-47, sonuçlar için: 27-38.

⁴ Paul J. Alexander, "Medieval Apocalypses as Historical Sources" *The American Historical Review*, 73 (1968): 997-1018.

- 1) Gelecekte haber veren sözler genelde geçmiş olaylara dair kehanetler içerir. Aslında zaten vuku bulan olayı öngördüklerini iddia ederler; sözlerinin de olduklarından daha eski olduğunu iddia ederler.
- 2) Gelecekte haber veren sözlerin çoğu kez olduklarından daha eski tarihli olduklarını iddia etseler de onların bir kısmı nisbî bir kesinlikle tarihlendirilebilir. Gelecekte vuku bulacak bir olaylar zincirini tanımlayan sözün zamanını tespit etmek en kolayıdır. Farz edelim ki böyle bir söz belli bir zamanda oluşturuldu ve önceki bir otoriteye atfedildi, uyduran kişi daha güvenilir bir izlenim vermek için bazı tarihi olayları (fakat kehanetler formunda) anlatacaktır. Uyduran kişi gelecekteki olayları genellikle doğru bir şekilde öngöremeyeceği için söz, rivayetin sadece ilk kısmındaki tarihî olaylarla uyumlu olacaktır. Bu söz yaklaşık olarak tarihî olaylarla uyumlu olduğu son olayın olduğu zamana tarihlendirilebilir.
- 3) Rivayet tarihlendirildiğinde, rivayetin ilk kısmındaki tarihî olayların sonuçlarını görmek mümkün olur. Zira bu parça genellikle kehaneti daha inanılır kılmak için tarihî olaylar içerir, olaylar aksi bilinmese bile tarihî açıdan olması hayli muhtemel olanlardan bahseder.

332

OMÜİFD

Alexander'ın yaklaşımı birçok araştırmacı tarafından İslam ile ilgili çalışmalarda takip edilmiştir.⁵ Onun çalışmaları Süryânî ve Yunan kehanetleriyle sınırlı olmasına rağmen, değerlendirmeleri ve çıkarımları aynı şekilde İslâmî kültürdeki gaybî haberlere de uygulanmaya elverişlidir. İslâmî kültürde gaybî haberlerin dikkate alınması gereken bir özelliği de rivayetlerin büyük bir çoğunluğunu, sadece birkaç cümle olanlarla karşılaştırdığımızda, daha kısa olduklarıdır. İslâmî kültürde gaybî haberlerin genel olarak formları şu şekillerde olur: "Kıyamet bu olana ya da olmaya kadar kopmayacak" ya da "Şu veya bu olayların olması kıyametin yaklaştığının bir işaretidir." Diğer rivayetler Mehdî, Süfyânî veya Müs-

⁵ Diğerlerinin arasında: Suliman Bashear, "Apocalyptic and Other Materials on Early Muslim-Byzantine Wars: A Review of Arabic Sources" *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3/1 (1991): 173-307; Cook, "Eschatology and the Dating of Traditions", 23-47; Lawrence I Conrad, "Portents of the Hour: Hadith and History in the First Century A.H." yayımlanmamış yazı.

lûmanların geleceğe dair inançlarıyla ilgili rivayetler olabilirler. Daha uzun geleceğe dair rivayetler vardır fakat bunlar daha az yaygındır.

Gaybî rivayetleri tarihî bir kaynak olarak kullanmak için, rivayetin kaynağının zaman ve yeri saptanmalıdır. Bazı durumlarda bu, rivayetin ima ettiği olayları çalışarak mümkün olabilir. Doğal olarak, uzun rivayetler daha çok detay içerir ve böylece rivayetlerin kaynağının yeri ve zamanı hakkında daha fazla ipucu verir. Yukarıda bahsedildiği gibi, İslam'da gaybî rivayetlerin büyük bir çoğunluğu sadece birkaç cümleden oluşur ve bu yüzden onların kesin tarihini belirlemek zordur. Yine de eğer belli olaylara dair yapılan imalar elde edilebilirse, bazı durumlarda rivayetin kaynağının zamanına dair sonuçlar ortaya konulabilir. Bu rivayetlerin çoğunun geçmiş olaylara dair kehanetler içerdiğini farz edersek, olayı belirlemede en azından rivayetin tedavüle çıktıktan sonraki tarihi hakkında bize bilgi verir. Bazı durumlarda, rivayet tedavüle çıkmadan önceki tarihi belirlemek mümkün olabilir, örneğin geleceğe dair tasavvurlar doğru olmayacaktır. Rivayetleri bu şekilde -olayların ima edildiği temeline dayanarak- tarihlendirme, metin esaslı tarihlendirme olarak adlandırılabilir.

333

OMÜİFD

Hadis rivayetleri söz konusu olduğunda, başka bir tarihlendirme metodu da isnad olabilir. Burada öncelikle ilgilendiğimiz kavram müşterek râvidir. Aşağıda, müşterek râvinin temsil ettiği farklı kavramları ve rivayetleri tarihlendirmede bize nasıl yardımcı olacağını tartışacağız. Bu tarihlendirme çeşidi –isnadları kanıt olarak kullanma- isnad esaslı tarihlendirme olarak isimlendirilebilir.⁶ Eğer tarihlendirmenin bu çeşidinin güvenilir olduğu kanıtlanırsa, rivayetleri tarihlendirmede bilinen tarihî gerçeklere dayanma yöntemi artık güvenilir olmaz. Bir kez tarihlendirildiğinde, tarihî gerçeklere dayalı tarihlendirme bu hadislerden çıkarılabılır.

⁶ “Cook makalesinde “haricî tarihlendirme (*external dating*)” ve “dâhilî tarihlendirme (*internal dating*)” terimlerini kullanmıştır. Bu kavramlar çok rahat bir şekilde haricî ve dâhilî kaynaklarla karıştırılabileceğinden, tercih edilen “isnad esaslı ve metin esaslı tarihlendirme” terimleri olmuştur. Bu bağlamda isnad esaslı tarihlendirmede metinlerin içerikleri değil, farklı metinler arasındaki kelime farklılıkları dikkate alınır.

1. Genel Değerlendirmeler

Rivayetlere dönmeden önce, bir kişi erken hadis rivayetlerini çalıştığında zihinde oluşan bazı genel fikirleri tartışacağız.

a. Rivayetlerde Değişim

Rivayetlerin özelliği ile ilgili yeterince vurgulanamamış bir konu var: Rivayetler durağan değildir. Rivayetler gelenek içerisinde değişime meyillidir. Bu değişimin çeşitli sebepleri vardır. İslam'ın erken dönemlerinde rivayet sistemi yazılı ve sözlü rivayetin birleşimi olarak tanımlanabilir, yazılı rivayet zaman geçtikçe daha önemli hale gelse de her zaman sözlü rivayetle birlikte kullanılmıştır. Sözlü rivayette, değişimler doğal ve kasıtsız olur. İnsanlar bir rivayetin farklı parçalarını hatırlayabilir, doğru kelimeyi ya da râvilerin gerçek sırasını unutabilir. Bu kasıtsız değişikliklerin dışında diğer farklılıklar râvilerin çeşitli durumlarından kaynaklanabilir. Hoca farklı zamanlarda rivayetin farklı kısımlarına vurgu yapabilir. Bir râvi rivayette bir noktayı önemli bulabilir ve onu vurgulayabilir, ya da rivayetin bir bölümünü göz ardı edebilir. Râvi rivayette eş anlamlılarını kullanabilir, açıklamalar ekleyebilir. İlk iki değişiklikte rivayetin manası aynı kalır. Üçüncü tür değişiklikte rivayeti öğrencilere daha güzel yapmak veya ona özel bir statü vermek için isnadda veya metinde kastî bir değişiklik olabilir. Sonuncu değişiklikte ise, rivayetin manası tamamen değiştirilerek yeniden oluşturulabilir ve ona zıt bir mana verilebilir, karışık hadisler üretilebilir, tamamen yeni isnadlarla benzer hadisler oluşturulabilir. Bütün bu değişiklikler Müslüman geleneğinde olmuş olabilir fakat tüm rivayetler bu değişikliklere uğramamıştır. İlk iki değişiklik çeşidi, isnad ve metin analizinde kullanılabilirken, diğer iki çeşit, özellikle sonuncusu, genellikle rivayetlerin analizini karmaşık hale getirir.

Gaybî rivayetlerde, sonraki râvilerin rivayetini tekrar uydurma, özellikle bununla ilişkili bir konudur. Bir rivayet öngörülen şey konusunda ne kadar spesifik olursa, gerçekleşmeden öngörülen olayların zamanını

tekrardan çalışmak o kadar gereklidir.⁷ Bu, gelecekte haber veren rivayetlerin değerlendirilmesini biraz daha zor hale getirir.

Ek: Uydurma ve Gelecekte Haber Veren Rivayetleri Yeniden Şekillendirme

Rivayetleri değiştirme ve uydurma sürecini örneklendirecek olursak, buna modern bir örnek verilebilir. 11 Eylül 2011’de Washington ve New York kentlerindeki terörist saldırılarından kısa bir süre sonra, mail ve mesajlarda Nostradamus’un Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırıyı kehanetleriyle öngördüğüne dair internet paylaşımları yayıldı. Bu yayılan paylaşımlardan biri şu şekildedir:

Tanrı’nın kentinde büyük bir gök gürültüsü olacak,

İki erkek kardeş kaostan çökecek,

Kale devam ederken, büyük lider çökecek,

Üçüncü büyük savaş büyük kent yanarken başlayacak.

335

OMÜİFD

Bunun bir yalan olduğu –Nostradamus asla böyle bir dörtlük yazmamıştır- kanıtlanmışken gelecekte haber veren senaryoyu hatırlatmak için olayın nasıl kullanıldığına bir örnek olabilir. Biz aynı süreci orta çağ kehanetlerini çalışırken de düşünebiliriz: Bilinen, konuşulan bir olay; modern kehanet olarak üçüncü dünya savaşı olmasının dünyanın sonunun yaklaştığına dair bir işaret olduğudur.

Rivayeti başka kelimelerle ifade etme olgusu, bu mesajlardan birinde incelenebilir. Dünya Ticaret Merkezi’ne yapılan saldırıdan sonra yayılan haberlerden biri de şu şekildedir:

İki çelik kuş başkentin gökyüzünden düşecek.

Gökyüzü kırk beş derece enleminde yanacak.

Ateş büyük, yeni kente yaklaşır.

⁷ Rivayetlerin değiştirildiğine ve yeniden yorumlandığına dair bazı örnekler için bkz. S. Bashear, “Muslim apocalypses and the Hour: A Case-Study in Traditional Reinterpretation” *Israel Oriental Studies*, 13 (1993): 75-99.

Aniden büyük, dağınık alevler sıçrar.

Aylarca nehirlerden kan akar.

Yaşayan ölüler kısa sürede yeryüzünde dolaşacaklar.

Bu maillerin bazıları New York kentinin 40-45 derece enleminde olduğu yalanına dayanarak oluşturulmuştur. Bu parça da aynı şekilde uydurmadır fakat ilk örneğin aksine tamamen uydurma değildir ancak Nostradamus'un asıl yazdığının uyarlanmış şeklidir. Nostradamus'un İngiliz edebiyatındaki orijinal dördlüğü şu şekildedir:

Gökyüzü kırk beş derece enleminde yanacak,

Ateş, büyük yeni kente yaklaşır.

Aniden, büyük dağınık alevler sıçrar.

Onlar, Normanlardan bir onaya sahip olmak istediğinde⁸

336

OMÜİFD

Şimdi bu orijinal dördlük büyük bir boşluk olduğunu ve Dünya Ticaret Merkezi'ne yapılan saldırıyı Nostradamus'un kehanetine bir kanıt olarak kullanmak için yersiz Normanların referans olarak kullanıldığını gösteriyor. Böylece rivayetin bazı kısımlarının çıkarılıp, bazı kısımların eklendiği görülmüş olur. Orta çağ kehanetlerindeki süreç modern örneğe benzer olarak tekrar ele alınabilir: Nostradamus'un modern örneklerinden bilinen bir parça aktüel olaylara işaret etmek amacıyla yeniden şekillendirilmiştir.⁹

Rivayetlerin değiştirilmesi bazı durumlarda verilen rivayetin kesin tarihinin belirlenmesini imkânsız hale getirebilir. Bunun yanı sıra, rivayetin birçok tarîki varsa, ondan sorumlu kişileri ve yeniden üreteni tespit

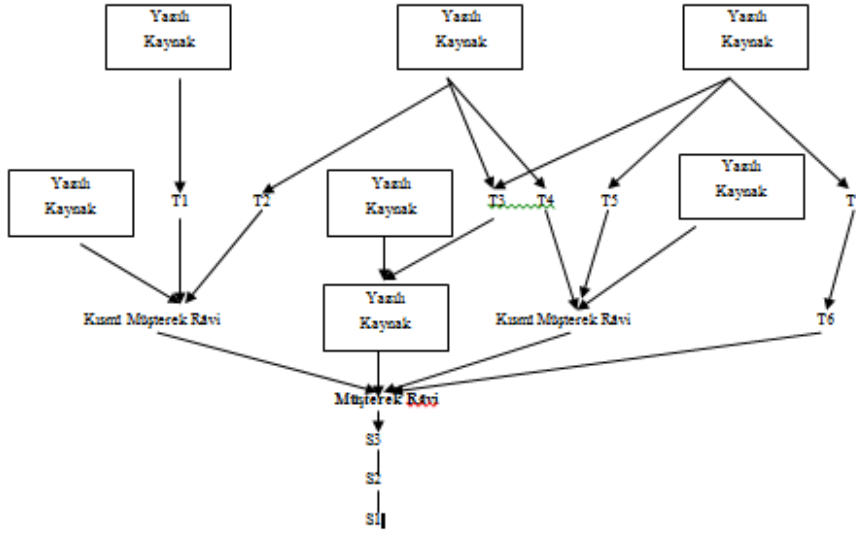
⁸ Fransızca orijinal parça şu şekildedir: Cinq et quarante degrés ciel bruslera/ Feu approcher de la grand cité newe/ Instant Grand flamme e sparse sautera/ Quand on voudra des Normans faire preuve. (Century VI, quatrain 97; Nostradamus'un parçalarının büyük bir kısmını şu internet sitesinde bulabilirsiniz: <http://www.astrology-online.com/Nostradamus-centuries.txt>)

⁹ Bunlar ve diğer yanlış birçok kehanete dair tartışma birçok internet sitesinde bulunabilir, örnek olarak bkz: <http://urbanlegends.about.com/library/weekly/aa091101b.htm>.

etmek mümkün olabilir. Biz böylece kaynakları seçimimize dair düşüncelerimizi vereceğiz.

b. Kaynaklar

Rivayetin farklı tarîklerindeki isnadlar tek bir çizelgede birlikte örneklenirlerse, bu çizelge genellikle Resim 1’de gösterildiği gibi olacaktır. Versiyonların hepsi ya da büyük çoğunluğu genellikle isnadın aşağı kısmındadır, bu kısım müşterek râviden rivayetin aktarıldığı otorite olan S1 kişisine giden kısımdır. Müşterek râviden yukarıya doğru bu kişinin varsayılan öğrencileri ve onların da öğrencileri sebebiyle isnad farklılaşır, böylece diğer râviler belirli bir kısmı oluştururken kısmî müşterek râvî olarak isimlendirilen formda bazı tarîkler bu durumda hala sonraki râvîye sahip olacaktır. Tabii ki Resim 1’deki ideal bir örnektir. Biz daha sonra bu modelin tariklerini tartışacağız.

Resim 1

İlişkili sonuçlar elde etmek için isnad analiz metodunu kullanarak çalışmak istersek; bir rivayetin çok sayıda tarîkine ve bu rivayetin geçtiği

yerdeki çok sayıda kaynağa ihtiyaç duyarız. Rivayetlerin çok sayıda olması gerektiği yukarıda örneklendirilirken, farklı kaynaklarda yer alan bu rivayetlerin gerekliliği çok açık olmamış olabilir. Otuz rivayetin yirmi farklı kaynaktan yer aldığını ya da tek bir kaynaktan kaydedildiğini söylersek bir farklılık olur mu? Burada iki durum vardır: Bir açıdan, ne kadar bağımsız kaynağa sahip olursak, rivayetin resminin tamamında etkisi olabilecek belirli politik motifleri, kişisel tercihleri vb. bulmak o kadar imkânsız olacaktır. Bir kaynaktan Emevî karşıtı hareketler rivayetlerin seçiminde etkili olmuş olabilir fakat ne kadar çok kaynağa sahip olursak bu önyargıları tespit etmemiz daha fazla mümkün olur. Diğer taraftan, tek bir kaynak bölgesel terimlerde daha sınırlı olabilir. Birçok araştırmacının çok fazla seyahat ettiğini bilmemize rağmen, onlar hala farklı bölgesel odaklara sahip olacaklardır. Hayatının çoğunu Bağdat'ta geçirmiş bir müellif, Irak âlimlerinin rivayet ettikleri hadislerin büyük bir kısmına ulaşacaktır. O, aynı zamanda Suriye, Mısır ya da Hicaz seyahatlerinde elde ettiği ya da oradaki râvilerle Bağdat'ta veya hacda karşılaştığından buralardan bazı hadisleri de alır fakat diğer yerlerden aldığı rivayetler büyük ihtimalle eserinde daha az yer kaplayacaktır ve Bağdat'taki hadislerden çok fazla kaydederken, bu yerlerdeki rivayetlerden sadece küçük bir kısmı eserinde bulunacaktır. Yazarımızın büyük ihtimalle Endülüs ya da Horasan gibi yerlerden rivayetleri çok daha az olacaktır. Böylece tek bir kaynaktan alınan rivayetler o zamandaki gerçek rivayetlerin eksik bir resmini verecektir.

338

OMÜİFD

Müşterek râviye dair bu durum oldukça önemlidir. Irak bölgesine yoğunlaşan tek bir kaynak kullandığımızda, Iraklı kısmî müşterek râvinin yanlışlıkla bütün rivayetin müşterek râvisi olduğunu düşünebiliriz, çünkü müellif Suriye ve Mısır'dan gelen rivayetlerin büyük bir kısmını kaydetmekte başarısız olmuştur. Suriye ve Mısır'dan gelen rivayetleri kaydetmekte başarılı olsa bile, bu tek râvili tarîkler daha sonra dalış olarak düşünülebilir.

Tek bir kaynaktan çalıştığımızda karşılaştığımız diğer bir problem, aynı rivayetin farklı bâblar altında verilmiş olabilmesidir. Rivayetin keli-

meleri bâbına göre farklı noktaları vurgulayarak biraz farklı olabilir. Bu, rivayetin sadece bir hadis olduğu halde belirli isnadla çok sık rivayet edildiği şeklinde yanlış bir izlenim verebilir. Aynı zamanda isnaddaki isimlerde bir kayma olabilir. Bir örnek vermek gerekirse: Ebû Ubeyd Kitâbü'l-emvâl'inde Haccâc← İbn Ebû Zî'b← Zührî isnadıyla rivayet kaydeder. Başka bir bölümde, o aynı rivayeti benzer kelimelerle verir fakat Yezîd b. Hârûn←İbn Ebû Zî'b← Zührî isnadıyla verir. Kelimeler benzerken ki bu durum, tek bir tarîkte olur ve farklı râvilerin tarîklerinde daha az rastlanır, râvilerin isimlerinin farklı olması ya Ebû Ubeyd'in ya da daha sonraki bir müstensihin yapmış olduğu bir yanlış sebebiyledir. Yine de bu yanlışta, eğer bu rivayet iki farklı şekilde gelmiş olursa, bu durum İbn Ebû Zî'b'in müşterek râvi olduğunu gösterebilir. Böyle bir yanlış, rivayetin farklı tarîkleri çalışılırsa daha kolay keşfedilebilir: Örneğin diğer kaynaklardaki bütün tarîklerde rivayet Yezîd b. Hârûn'dan farklı kelimelerle gelirken Haccâc'tan aynı kelimelerle geliyorsa, bu Ebû Ubeyd'in ya da daha sonraki bir müstensihin Yezîd kanalıyla gelen kelimede hata yaptığını gösterebilir. Ebû Ubeyd'in ya da daha sonraki müstensihin yanlış muhtemelen rivayetin diğer kaynaklarında Haccâc'a dayanır, asla Yezîd'e dayanmaz. Bu durumda, isnad analizinin değerli ve güvenilir sonuçlar vermesi için kaynakların çok geniş incelenmesi oldukça önemlidir.

339

OMÜİFD

Diğer önemli bir nokta rivayetlerin seçimidir. Bahsettiğimiz gibi hadisler rivayet esnasında değişebilir. Farklı rivayetler tek birinin içine karışabilir, yeni parçalar eklenebilir, bazı kısımlar çıkarılabilir, sürekli tekrar eden kelimeler rivayete dâhil edilebilir. Bu durum rivayetlerin gerçekten tek bir rivayet mi yoksa farklı rivayetler mi olduklarını ayırmayı zor bir hale getirir. Bunun yanı sıra, isnad analiz çalışması farklı rivayetlerin birleştirilmemesi için önemlidir.

c. Müşterek Râvi

Müşterek râviyi temsil eden üç farklı görüş vardır. Bunlardan birinde müşterek râvi, hadisi ilk olarak sistematik şekilde yayan müdevvin olarak düşünülür. Bu durumda söz konusu hadis müşterek râviden daha eski

olur. İkinci görüşte ise müşterek râvi söz konusu hadisi uyduran kişi olarak görülür, bu durumda isnadın aşağıya doğru, hatta muhtemelen peygambere ulaşması sağlanır. Son olarak da rivayetin sonraki bir râvi tarafından isnad edildiği bir otorite olarak düşünülür ve onun otoritesi diğer kişilerin de rivayeti ona isnad etmesine yetecek kadar büyüktür. Bu durumda, müşterek râvinin rivayete bir etkisi yoktur. Müşterek râviyle ilgili bu düşüncelerin hepsini kullanmak, rivayeti yorumlamak isteyen kişinin her türlü düşüncesine kanıt olabilecek çevirilere yol açar. Böylece rivayet müşterek râviden daha eski olabilir (müdevvin anlayışına göre), rivayet müşterek râviyle aynı zamanda olabilir (uyduran kişi anlayışına göre) veya rivayet müşterek râviden daha yeni olabilir (otorite anlayışına göre). Bunların hepsinin olabileceğini kabul edersek, müşterek râvi bütün rivayetlerin tarihlendirilmesinde kullanılamaz. Yine de rivayette bu durumların her birinin olabileceğini düşünürsek bir ayırım yapılabilir.

340
OMÜİFD

İlk iki durumda, müşterek râvi aslında rivayeti birkaç kişiye rivayet eder, onlar da kendi öğrencilerine rivayet ederler ve bu şekilde devam eder. Bu durumlarda bizim beklediğimiz söz konusu rivayetlerin metin ve isnadlarını karşılaştırdığımızda belirli modellerin olmasıdır. Hoca farklı zamanlarda rivayette biraz değişiklik yapabilir, farklı öğrenciler rivayetlerinin farklı noktalarını vurgulayabilirler. Bu öğrenciler rivayeti naklederse, onların rivayetleri bir ölçüde farklı olacaktır ve bu farklılıklar sırasıyla onların öğrencilerinin rivayetlerini de etkileyecektir. Böylece, belirli rivayetin metinleri, farklı rivayetlerde biraz farklılık gösterecektir ve daha önemlisi, metin çeşitleri isnad çeşitleriyle bir şekilde örtüşecektir. Bu model birçok çalışmada gözlemlenebilir.

Daha sonrakine bir atıf olduğunda bu model bozulmamalıdır. Bu durumda, müşterek râvi isnadların yayılma teorisinin sonucu olur. Bu fenomen Schacht ve Cook tarafından ortaya çıkarılmıştır ve basit olarak şu manaya gelir: Şeyh olan S1 rivayeti isnadıyla birlikte öğretir. $S1 \leftarrow \text{hoca}$ S1← M← Otorite A. Diğer Şeyh S2 bu rivayeti S1 den duyar fakat isnadını $S2 \leftarrow S1 \leftarrow M \leftarrow A$ şeklinde vermez, fakat bunun yerine isnadı $S2 \leftarrow M \leftarrow A$ şeklinde ya da $S2 \leftarrow N$ (başka bir hoca)←A olarak verir. Bu durum tabii ki

yanlış müşterek râviler oluşturur ve rivayeti ortaya çıkaranın gerçek görünümlerini gizler. Bu şekilde yayılma aslında gösterildiği gibi kolay bir şekilde olabilir: Nuaym b. Hammâd 125/742-743 yılından sonra Arapların hakkında uyarıda bulunduğu iki rivayeti eserinde zikreder. Rivayet daha uzundur ve iki rivayetin kelimeleri neredeyse aynıdır. Bunun yanı sıra, isnadları farklıdır. İlk rivayet İbn Vehb←İbn Lehîa←Hamza b. Ebî Hamza←Ebû Hüreyre şeklindedir. İkinci rivayet Abdürrezzâk'ın isnadına dayanır ve İbn Sevr←Ma'mer←Tarik b. Münzir←Muhammed b. Ali←Ali şeklindedir. Rivayetin ilk kısmının yer aldığı diğer bir rivayette de üçüncü bir isnad verilir: Rişdîn←Cerir b. Hâzim←Hasan←Ebû Hüreyre. Benzer şekilde bu üç isnadların hiçbirinde ortak isim yoktur. Üstelik rivayetlerin kelimeleri birbirine o kadar yakındır ki rivayetler birbirlerinden bağımsız olamazlar. Buradan çıkan sonuç, açık bir yayılma durumuyla karşı karşıya olduğumuzdur. Bazıları bilinen bir rivayeti alır ve ona yeni bir isnad ekler. Bu durumda uygun olan bundan İbn Lehîa'nın sorumlu olmasıdır, çünkü O benzer rivayetler üretmekle bilinir. Fakat sadece birkaç isnad olduğunda, bu durum tespit edilemez. Bu yine bize rivayetlerin sayısının ve kaynaklarının önemini vurgulama fırsatı verir. Ne kadar çok kaynağa sahip olursak, benzer rivayetleri tespit etmek o kadar kolay olacaktır.

Yukarıda bahsettiğimiz -varyantlarda metinler ve isnadlar arasındaki örtüşmeyi gösteren- benzer bir model bize sadece isnaddaki son ismi değiştiren bir hırsızın metinde de az da olsa değişiklik yapabileceğini ima eder. Rivayetin isnadındaki son iki veya üç ismi değiştiren başka bir hırsız ise metinde daha büyük değişiklikler yapacaktır. Üstelik o, diğer hırsızların çok büyük ya da çok küçük olma amacı taşımayan değişikliklerini de bilecektir.

Böylece son durumda müşterek râvî çok büyük farklılık oluşturacaktır, isnad ve metindeki rastgele seçilmiş modeller iyi bir şekilde örtüşmeyecektir. Diğer taraftan, isnadları ve metinleri örtüşen bir kalıp bulduğumuzda rivayetin müşterek râviden daha sonra oluşturulduğunu göz ardı edebiliriz.

Müşterek râvinin, rivayeti sadece aktaran kişi mi yoksa üreten kişi mi olduğu sorusunu cevaplamak daha zordur. Tarihî olasılıklar kanıt gösterilebilir fakat bunların üzerinde tartışırsak hepsinde müşterek râviye ihtiyaç duymayız. Buradaki soru, sadece rivayetlerin çeşitli tarîklerini çalışarak iki durumun birbirinden ayırt edilip edilemeyeceğidir. Eğer müşterek râvinin sahip olduğumuz formdan sorumlu kişi olduğunu söylersek bu problemten kaçabiliriz. O daha erken tarihli materyallere sahip olabilir fakat rivayetin iletilen kesin formunu veren kişidir.

Yine de isnadda meydana gelebilecek bir farklılık müşterek râviden nakledilen otoriteye doğru uzar. Müşterek râvinin müdevvin ve hadisin dürüst bir râvisi olduğu durumda onun rivayeti aktarırken aynı isnadı vermesini umabiliriz. Diğer taraftan, müşterek râvinin hadisi uyduran kişi olduğu kabul edilirse, o dinleyicilerinin beklentilerine göre isnadı en iyi haline getirebilecektir. Mısır'daki bir hadis hırsız bir rivayeti en iyi şekilde uydurabilir ve Mâlik b. Enes'ten duyduğunu söyleyebilir fakat Mâlik'in bu sözü asla söylemediğini bilen insanların olduğu Medine'de bu isnadı kullandığında zorluklarla karşılaşacaktır. Benzer şekilde, o uzmanlık alanlarının Mâlik'in rivayeti olduğu bilinen ya da Medine'den gelen insanlarla karşılaştığında bu hadisi rivayet ederken isnadını değiştirmek isteyecektir. Mâlik'ten rivayeti duymuş olan bir râvinin gerçekte rivayeti başkasından duyduğunu söylemek için çok az sebebi olur.

Biz yaklaşık olarak müşterek râvinin üç konseptine karşılık gelen isnad demetlerinin üç ideal formunu tartışacağız.

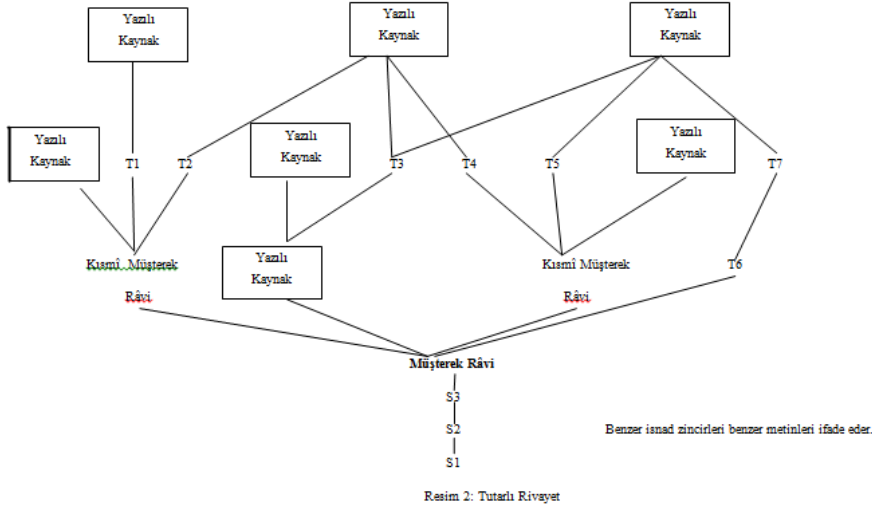
1-İsnad ve metnin çok iyi bir şekilde uyumu: Râvilerin belli bir isnadla rivayet ettikleri hadisler aynı özellikleri gösterir. Bu, rivayetin müşterek râviden ileriye doğru tarihî olduğunu belirtir. Rivayetin aşağı kısmındaki tekli isnad, ya müşterek râvinin doğru sözlü olduğu ya da rivayeti bir isnad ekleyerek oluşturduğu anlamına gelir. Aşağıdaki durumda, bu isnad demetleri tutarlı demetler olarak isimlendirilir. (Bkz. Resim 2)

2-İsnad ve metnin bazı zorluklarla birlikte örtüşmesi: İsnad ve metin terimlerinin iyi bir şekilde örtüşmeyen versiyonları ya da müşterek râvi-

den gelen gelişmemiş farklı isnadlardır. Bu, müşterek râvinin rivayeti uydurduğunu, dinleyicilerinin isteklerine göre değiştirdiğini ve bazı insanların doğru kaynaklarını gizlediğini ya da rivayetlerin birbirleriyle karıştırıldığını belirtir. Bu isnad demetleri tutarsız demetler olarak isimlendirilir. (Bkz. Resim 3)

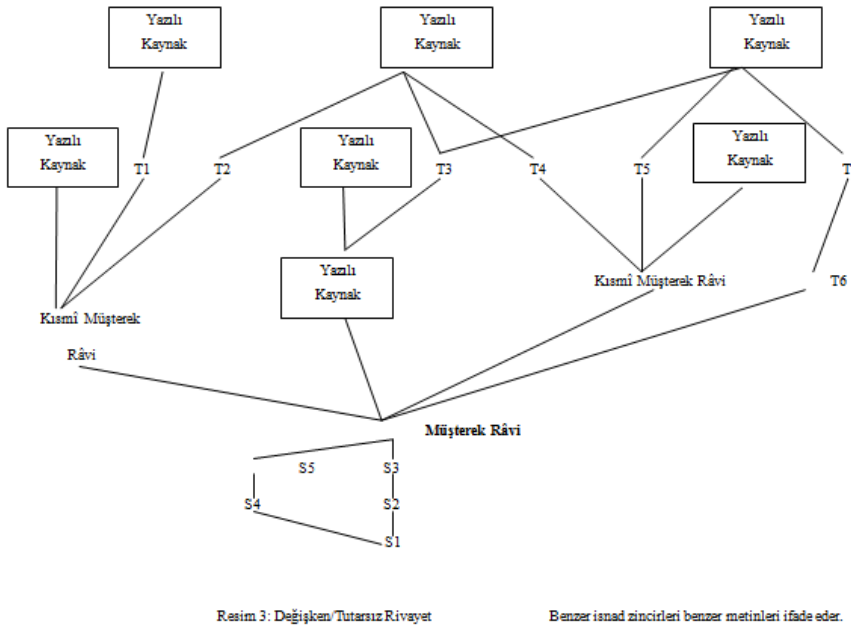
3-İsnad ve metin arasında örtüşme olmayan, muhtemelen belirli bir müşterek râvinin olmadığı durumdur. Bu, farklı isnadlarla desteklenmiş birçok farklı kişinin kullandığı rivayeti belirtir. Bu isnad demetleri sıra dışı demetler olarak isimlendirilir. (Bkz. Resim 4)

Pratik olarak, ne kadar çok isnad ve metnin örtüştüğü tekdüze model olursa müşterek râvinin müdevvin veya hadisi uyduran kişi olduğunun o kadar muhtemel olduğunu söyleyebiliriz. Sadece isnad ve metnin örtüştüğü bazı rivayetlerde müşterek râvi rivayetleri tarihlendirmede kullanılabilir. Ne kadar çok gelişigüzel isnad ve metin çeşitleri kendi arasında sınıflandırılırsa, bu durumdaki rivayetin birçok insan tarafından karıştırılmış olması o kadar muhtemeldir ve bu müşterek râvi rivayetin tarihlendirilmesinde kullanılmaz.

344

OMÜİFD

Elbette bu, gaybî rivayetler tarihlendirilmeye çalışıldığında bizi geriye götürür: Biz metinleri esas alınarak kolaylıkla tarihlendirilebilen uydurma rivayetleri çalışmak istediğimizde, daha çok 2 ve 3 formundaki isnad demetlerini (tutarsız ve sıra dışı demetler), daha az 1 formundaki isnad demetlerini (tutarlı demetler) bulmayı umarız. Böylece, gaybî rivayetlerin metin esas alınarak tarihlendirilmesi daha kolay olabileceken, onları –doğaları sebebiyle- isnadlarını esas alarak tarihlendirme daha zor olacaktır. Bu, kolay bir şekilde aşılamayan metodolojik bir ikilemdir. Isnad esaslı tarihlendirmeye karşı metin esaslı tarihlendirmeyi test ettiğimizde rivayetin isnad demetlerinin belli bir ölçüde tutarlılık göstermesine ihtiyaç duyarız. Bu, her birine karşı tarihlendirmede iki metodu test etmede kullanabileceğimiz rivayetlerin sayısını oldukça azaltır. Yine de hala bu amaç için kullanılacak yeterli sayıda tutarlı rivayetler vardır. Onlardan birini bu makalenin geri kalan kısmında çalışacağız.

d. Gelecekte Haber Veren Rivayetlerde Metin Esaslı Tarihlendirme

345

OMÜİFD

Gaybî rivayetlerin metin esaslı tarihlendirilmesinde iki zorlukla karşılaşılır. Birincisi, ima edilen olay ya da olayları belirlemektir: Çoğu durumda kıyamet alametleri, Mehdî ve buna benzer rivayetler net olmayacaktır. Bir olay belirlense bile ikinci bir zorluk ortaya çıkar: Olaya işaret eden rivayetin ne zaman ortaya çıktığı sorusu. Çok detay veren ya da olağanüstü bir durumdan bahseden rivayette, olayın söz konusu rivayetten daha önce olma ihtimalini göz ardı edebiliriz. Fakat olay kıyametin alametlerine delalet ediyorsa, rivayet olaydan çok kısa bir süre sonra üretilmiş olabilir. Olaydan birkaç nesil sonra kıyamet gelmemiş olmasına rağmen rivayetler açıkça hala kıyametle ilgili olarak düşünülmüştür. Aksi takdirde onlar rivayet edilmemiş olacaktı. Fakat rivayet olaydan sonraki bir veya iki nesille hala ilgiliyse, o zamanda da tedavüle girmiş olabilir. Bu, tabii ki, büyük oranda söz konusu rivayete bağlıdır.

Bununla birlikte genel bir kural olarak, belirli bir olayı kasteden rivayeti biçimlendiren ya da ortaya çıkaran kişinin olayın olduğu zamanda ya da az bir süre sonra yaşamış olduğunu söyleyebiliriz. Böyle bir rivayetin çeşitli tarîkleri toplandığında ve (tutarlı rivayet kullanılarak) isnad ve

metnin örtüştüğü tipik model ortaya çıktığında rivayetten sorumlu olan kişi müşterek râvi olacaktır. Böylece, isnad-metin analizinin gerçekliğini kanıtladığımızda bu analiz bizi aslında olayın olduğu zaman ya da çok az sonrasında yaşamış bir müşterek râviye ulaştırmalıdır. Eğer bu analiz bizi olaydan çok uzun süre sonra yaşamış ya da daha önce yaşamış birine ulaştırırsa, rivayeti tarihlendirirken müşterek râviyi çıkartmak zorunda kalırız.

Özetlersek, metin esaslı tarihlendirmeye karşı müşterek râviyle birlikte isnad esaslı tarihlendirme metodunu ciddi bir şekilde test etmeye teşebbüs ettiğimizde, rivayetin şu şekilde olmasına ihtiyaç duyarız;

- a. Genişçe açıklanmış,
- b. Farklı kaynaklarda bulunan,
- c. Konusu temelinde kesin bir şekilde tarihlendirilebilecek kadar net olan,
- d. Yaklaşık olarak tutarlı rivayet olan isnad çeşitlerinde belirli bir modeli gösteren. Birçok tutarlı rivayette olmasını beklemediğimiz uydurma rivayetlere baktığımızda, bu bize en azından tek bir müşterek râvinin olduğunu ve isnad ile metin arasında örtüşme olduğunda bazı kısmî müşterek râvilerin bulunabileceğini belirtir.

Bu özellikleri taşımayan bir rivayet uydurma olmak zorunda değildir. Bahsettiğimiz nokta bu özellikleri eksik olan bir rivayetin isnadları esas alınarak doğru bir şekilde tarihlendirilemeyeceğidir. Bununla birlikte, bu iki tarihlendirme metodunu birbirleriyle test etmek istersek, metinleri ve isnadları esas alınarak tarihlendirilebilen rivayetleri kullanmak zorundayız.

2. Michael Cook'un Bulgularını Yeniden Değerlendirme

Şimdi Cook'un makalesi ve bulgularına dönelim. Makalesinde, gelecekte haber veren üç rivayeti tartışmıştır. Yukarıdaki düşünceleri göz önüne aldığımızda, bu rivayetlerin ikisi müşterek râvi kullanıldığında oldukça problemlidir. Bu iki rivayet yalnızca tek bir kaynakta zikredilir, Nuaym b. Hammâd'ın *Kitabü'l-Fiten*'i. Bu rivayetlerden ilki Jorge Aguadé

tarafından detaylı bir şekilde çalışılmıştır.¹⁰ Bu hadis, kıyamete yakın Endülüslülerin Mısır'ı istila edeceğini anlatan bir rivayettir. Aguadé bu rivayetin Endülüslü Müslümanların 199/814-815 ile 212/827-828 arasında çıkardıkları İskenderiye isyanıyla ilgili olduğunu belirtmiştir.

Rivayet sadece on yerde zikredilmiştir ki, müşterek râvî hakkında bilgi edinmek istiyorsak bu oldukça az bir sayıdır. Rivayetlerin tarîkleri oldukça farklıdır. Aslında rivayetler öyle bir şekilde ayrılır ki, biri onun aynı rivayet olup olmadığını sorabilir. Örneğin B ve E rivayetlerini karşılaştırırsak, B rivayeti: İbn Vehb ve Rişdîn←İbn Lehîa←Ebû Kâbil←Abdullah b. Amr: “Endülüslüler denize gelecekler ve onların denizdeki gemileri elli mil uzunluğunda, on üç mil genişliğinde olacak ve onlar denizlerin derinliklerine yolculuk yapabilecekler.”¹¹ E rivayeti: “Sizinle Vasım'de¹² savaşır ve Allah onları yener. Sonra ikinci sene Habeşliler gelir.”¹³ Rivayetlerin aynı olaydan bahsettiği farz edilse bile, rivayetler ayrılmalı ve isnad analizinde birbirine karıştırılmamalıdır.¹⁴

347

OMÜİFD

Rivayetin metin esaslı tarihlendirilmesi problemlidir. Söz konusu rivayetin tarihini 199 yılı veya daha sonrası olarak kabul edersek, bu rivayet sözde râvîlerin her birinden sonra olur. Nuaym b. Hammâd birçok kez Rişdîn b. Sa'd (ö. 188/804) ve Velîd b. Müslim'den (ö. 195/811) rivayet almıştır. Metin esaslı tarihlendirmeye göre, ikisinin de bu rivayete bir katkısı olamaz. Yani Nuaym b. Hammâd bu rivayette-tüm kelimeleriyle-verdiği en az yedi isnadı ya da muhtemelen bütün rivayeti kendi üretmiş olmalıdır. Bundan başka, rivayet tarihî olayla tam bir şekilde örtüşmez. İskenderiye'den tüm rivayetlerde bahsedilmez ve Vasım Kahire'ye yakındır. İstilacı bölgeden bahseden rivayetlerde açıktır ki, bunlar kâfirdir,

¹⁰ Jorge Aguadé, “Algunos hadices sobre la ocupación de Alejandria por un grupo de hispano-musulmanes” *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, 12 (1976): 159-180

¹¹ Nuaym, *Kitabü'l-fiten*, 2: 673 (çev.).

¹² Mısır yakınlarında bir kasaba adı. (çev.)

¹³ Nuaym, *Kitabü'l-fiten*, 2: 673-674 (çev.)

¹⁴ Cook, Mısır'a ait olmadığından dolayı B versiyonunun atılması gerektiğini düşünür. Cook, “Eschatology and the dating of Traditions,” 27-29.

İskenderiye'deki tarihî olayda olduğu gibi Müslüman değillerdir.¹⁵ Bu sebeple bu rivayetin bahsettiği olayın İskenderiye isyanı olduğu şüphelidir.

İkinci rivayet Suriye'nin Bizans'ı işgal edeceğine dair gelecekte haber veren bir rivayettir. Rivayetlerde Bizans kralı, Jüstinyen'in oğlu olan Tiberius olarak tanıtılır. Rivayet, Cook'un ayrı bir makalesinde detaylı olarak çalışılmıştır.¹⁶

İsnad esaslı tarihlendirmeyi esas aldığımızda, bu rivayetin durumu ilkinden daha iyi değildir, çok az rivayeti vardır, sadece *Kitabü'l-fiten*'de yer alır, içeriğinde çok büyük farklılıklar vardır ve bir değil, iki müşterek râvisi vardır. Nuaym b. Hammâd'ın *Kitabü'l-fiten*'ine aldığı on üç rivayet arasında, bazıları aslında birbirinden bağımsız rivayetler değil, farklı bâblara konulmuş aynı rivayetlerdir. F10 rivayetin kelimeleri, isnadında Tubay'ın olmaması hariç, F1 ile aynıdır.¹⁷ Bu muhtemelen Nuaym b. Hammâd'ın kendinin veya *Kitabü'l-fiten*'in müstensihlerinden birinin yaptığı hata sebebiyledir. Aslında diğer benzer görünen rivayetleri de (kelimelerinde küçük farklılıklarla) F3 ile F12 ve (bu rivayetlerin tarîklerinde daha büyük farklılıklar olmasına rağmen) F5 ile F13'tür. Bu sebeple, rivayetin tarîklerinin sayısı rivayetten sonuç çıkarmayı daha zor hale getirecek şekilde daha da azalmıştır.

İki durumda da Nuaym b. Hammâd rivayetleri kitabına birleştirilmiş isnadlarla almıştır (Örneğin, Rişdîn b. Sa'd ve Velîd b. Müslim, ikisi de İbn Lehîa'dan). Bu durumda iki rivayetin birbirlerine yakın ya da kelimelerinin aynı olup olmadığını söyleyemeyiz. Bu sebeple, bu birleştirilmiş isnadlar, metinler üzerinde yapılan çalışmayı imkânsız hale getirir.

¹⁵ Bu problemler Cook'un makalesi "Eschatology and the Dating of Traditions" 27-29'da tartışılmıştır.

¹⁶ Cook, "The Heraclian Dynasty in Muslim Eschatology" *al Qantara*, 13 (1992): 3-23

¹⁷ Cook'un alıntı yapılan makalesi "The Heraclian dynasty" 4, n. 5 ve 19-23. *Kitabü'l-fiten*'de örtüşen rivayetler (ed. M. Şûra): F1= 1079, F3= 1228, F5= 1253, F10= 1306, F12=1310 ve F13=1312.

Üzerinde durmamız gereken diğer bir nokta, iki rivayette de Abdullah b. Lehîa'nın belirgin özellikleri vardır. O, ilk rivayette anahtar bir kişi ya da müşterek râvî olma özelliğine sahiptir ve ikinci rivayette iki müşterek râviden biridir. Abdullah b. Lehîa, tedlis yapmakla ve bilinen bir hadisi alıp kendi isnadını koymakla bilinir. Bazı çalışmalar onun rivayetlerinin bilinen bir hadisi yeniden rivayet etmek şeklinde olduğunu göstermiştir.¹⁸ Biz tabii ki onun rivayet ettiği bütün hadisleri reddetmemeliyiz. Fakat onun bu iki rivayetlerdeki gibi belirgin bir şekilde etkili olduğu rivayetler, isnadlar ve müşterek râviyi kabul ederek yaptığımız araştırmalarda iyi bir başlangıç noktası olmayabilir.

Bu sebeple, metodolojik bir bakış açısıyla, bu rivayetlerden sağlıklı sonuçlar bekleyemeyiz. İsnadları tek başına rivayetleri tarihlendirmek için uygun değildir.

Cook'un makalesinde çalıştığı üçüncü rivayet Wilferd Madelung tarafından detaylı bir şekilde çalışılmıştır.¹⁹ O rivayet, İbn Zübeyr'den, Mehdî'den bahsetmemesine rağmen, kendini Mehdî olarak tanımlamaya çalışan Abdullah b. Zübeyr'in (2/623-73/692) kariyeri üzerine inşa edilmiş sözde kehanetler içerir. Metodolojik bakış açısıyla, o diğer iki rivayetten oldukça uzaktır. O'nun birçok kaynağında, açık bir müşterek râvisi ve müşterek râviden sonra üç kısmî müşterek râvisi vardır. Bunun yanı sıra, bahsedilen rivayet Taberânî'de sadece Ubeydullah b. Amr ← Ma'mer ← Katâde şeklinde değil aynı zamanda Ubeydullah ← Leys ← Mücâhid şeklinde de bulunur.²⁰ Bu, bize rivayetin Katâde'nin rivayetinden daha eski olduğunu belirtebilir. Bazı tarîklerde Katâde, rivayeti Mücâhid'den ya da Salih aracılığıyla Mücâhid'den duyduğunu söylemiştir. Katâde (60/680-117/735) rivayet uydurulduktan biraz sonra yaşamışken, Mücâhid (21/642-100/718 veya 104/722) onu en iyi şekilde yapmış olabilir. Fakat

349

OMÜİFD

¹⁸ Andreas Görke, "Die frühislamische Geschichtsüberlieferung", 220 vd.; Görke, "The Historical Tradition about al-Hudaybiya" 257 vd.; Gregor Schoeler, *Charakter und Authentie*, 81-85.

¹⁹ Wilferd Madelung, "Abd Allah b. al-Zubayr and the Mahdî", *Journal of Near Eastern Studies*, 40 (1981): 291-305.

²⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, thk. H. el-Selefî (Musul: Mektebetü'l-ulum ve'l-hikem, 1983), 23: 390. (CD-Rom *el-Mektebetü'l-elfiye li el-sünne el-nebeviyye*'ye göre aktarılmıştır.)

isnadı Mücâhid'den nakleden sadece Taberânî olduğu için, biz onu sonradan oluşturulmuş bir dalış veya yayılma olarak (rivayetleri) atabiliriz. Biz bunu, Katâde'nin rivayetin elimizdeki halinden sorumlu olduğu şeklinde sonuçlandırmak zorundayız. Yukarıdaki sonuçlarımıza tekrar baktığımızda, yakın zamanda geçmiş olaylara işaret eden rivayeti yayan müşterek râvî açıklanabilir ve bu rivayetleri tarihlendirmede aracı olarak müşterek râviyi geçersiz kılmaz. Bu durumda, Katâde'nin tüm hikâyeyi uydurmuş olması muhtemel değildir fakat O'nun sistematik olarak yaymış olduğundan şüphelenmek için bir sebep yoktur.

3. Bir Uygulama

Metodu teste tâbi tutarsak, ben isnad ve metin temelinde tarihlendirilerek yeteri kadar zikredilmiş olan rivayeti seçerim. (Buradaki isnad esaslı tarihlendirme metindeki anlamları değil, kelime farklarını dikkate alır.)

350 OMÜİFD Söz konusu rivayetin nispeten farklı tarîkleri vardır ve Mehdî'nin isminin Peygamber'in ismiyle ve babasının isminin de Peygamber'in babasının ismiyle aynı olacağını, yani Mehdî'nin isminin Muhammed b. Abdullah olacağını belirtir. Sadece isminin aynı olacağını anlatan başka rivayetler de vardır.²¹

Genellikle bu rivayetler otorite olarak Peygamber'in kendisine atfedilir. Fakat Mehdî fikri çok sonraki zamanlarda geliştiğinden,²² Muhammed'in (s.a.v.) kendisinin Mehdî'nin ismini söylemiş olma ihtimalini hariç tutabiliriz. Eğer durum böyleyse, rivayetler Muhammed veya Muhammed b. Abdullah isimli kişilerin otorite olduğu iddiasını desteklemek için ortaya çıkmışlardır. Muhammed b. Abdullah deyince Mehdî lakabı verilen iki kişi akla gelir: en-Nefsü'z-Zekiyye Muhammed b. Abdullah b. Hasan (93/711-712--145/762) ve üçüncü Abbâsî halifesi Muhammed el-Mehdî (127/744-745 169/785; 158/775-169/785). Bunların ilkinin söz konusu rivayetteki kişi olması daha muhtemeldir. Muhammed b. Abdullah b.

²¹ Kaynaklar için aşağıya bakınız.

²² Krş. W. Madelung, "al-Mahdî" in *The Encyclopedia of Islam*, (Leiden: E.J. Brill, 1954), 5: 1230-1238.

Hasan 145/762'de Abbâsilere karşı muhalifti, Ali ailesinin umudunu liderlik için kullandı. Mehdî lakabını ona babası verdi. Mehdî olduğunu iddia eden kişiler içerisinde Muğîre b. Saîd (ö. 119/737) de vardı.²³ Bunun sebebi öncü âlimlerin çoğunun desteğini almaktır. Söz konusu hadis bu davayı desteklemeye yardımcı olmuş olmalıdır.

Diğer taraftan Abbâsî halifesi el-Mehdî'nin, böyle bir rivayetin uydurulmasını istemesi için bir sebep yoktur. Ona muhtemelen yaklaşık 145/762 yılında el-Mehdî lakabı verildi. Bu yıldan itibaren, Mehdî lakabının Muhammed veliahdı için kullanıldığına dair paradan elde ettiğimiz kanıtlara sahibiz. Muhammed b. Abdullah b. Hasan ve kardeşi İbrahim'in isyanından sonra ona bu unvanın verilmiş olması muhtemeldir.²⁴ Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın iddiasına karşı koymak için ona bu unvanın verildiğini belirten rivayetler vardır.²⁵ Bu isimdeki başka bir adam öldükten hemen sonra, Abbâsî halifesinin lehine bu rivayetin tedavüle çıkmış olması muhtemel değildir. Rivayetin birçok tarîki Mehdî'nin ehl-i beyt'ten yani Peygamber Muhammed'in [s.a.v.] ailesinden olacağını belirtir. Muhammed b. Abdullah b. Hasan aslında direk Peygamber torunuyken, Abbâsî halifesi değildi. Bu yüzden biz bu rivayetin Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın iddiasını savunmak için uydurulduğunu farz edebiliriz. Bu durumda, rivayet onun yaşadığı zamana tarihlendirilmelidir. Büyük ihtimalle o çocukken Mehdî olarak görülmüyordu²⁶ fakat ona bu lakabın Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın Mehdî olduğunu iddia eden Muğîre b. Saîd'in öldüğü yıl olan 119/737'den çok önce verilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Böylece, rivayetin yaklaşık olarak ortaya çıktığı 110/728-729 ile 145/762 yılları arasında kapsayan zaman aralığını azaltabiliriz. Bu rivayetin kaynağı olan yeri belirlemek, hadisi haricî zemine

351

OMÜİFD

²³ F. Buhl, "Muhammad b. 'Abdallâh b. Al-Hasan" in *The Encyclopedia of Islam*, (Leiden: E.J. Brill, 1954), 7: 388-389.

²⁴ Bkz. Jere L. Bacharach, "Laqab for a Future Caliph: The Case of the Abbasid al-Mahdî" *Journal of the American Oriental Society*, 113 (1993): 271-274.

²⁵ Bkz., Örneğin, Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtilü't-tâlibiyyîn*, thk. A. Sakr, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1987), 212.

²⁶ Bunu iddia eden rivayetler olmasına rağmen, genellikle doğumunda Mehdî olduğu düşünülür. Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Mekâtilü't-tâlibiyyîn*, 210-217.

oturtmak kolay değildir. Muhammed'in isyanının gerçekleştiği Medine, kardeşi İbrahim'in aynı zamanda isyan ettiği Basra, Muğîre b. Saîd'in Muhammed b. Abdullah b. Hasan'ın Mehdî olduğunu iddia ettiği ve Şii akımların güçlü olduğu yer olan Kûfe muhtemel bölgelerdir.

İsnad esaslı tarihlendirme: Bu rivayetin tarîkleri birçok kaynakta bulunabilir. Rivayetin Mehdî'nin kendisinin ve babasının isminin Peygamber'in ve babasının ismiyle örtüştüğü otuz tarîki vardır.²⁷ Bu tarîkler yirmi farklı kaynakta bulunabilir. Bu yüzden isnad-metin analizi uygulanabilir. Babasının isminden bahsetmeyen rivayetlerle çok karşılaşıldığından, bu tarîkler çalışılacaktır. Diğer rivayetler elliye ulaşır, artarak giden sayılarıyla en az yirmi sekiz kaynakta seksen rivayet bulunabilir.²⁸

²⁷ Rivayet aşağıdaki eserlerde bulunabilir (bu referanslar CD-ROM *el-Mektebetü'l-elfiye li'l-sünne el-nebeviyye*'ye göre verilmiştir): İbn Hibban, *Sahih*, thk. Şuayb el-Arnaûd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 15: 236; Hâkim en-Nisâburî, *el-Müstedrek ale's-sahihayn fi'l-hadis*, (Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifü'l-Nizâmiyye, 1915-1924), 4: 442, 464; Heysemî, *Mevâridü'z-zaman ilâ zevâidi İbn Hibban*, thk. M. Abdurrezzak Hamza, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.), 464; Ebû Dâvûd, "Mehdî," 2; İbn Ebî Şeybe, *Kitâbu'l-musannefi'l-hadis ve'l-athâr*, thk. K.Y. el-Hût, (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd: 1988), 7: 513; el-Şâî, *Müsned*, thk. M. Zeynullah, (Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1989), 2: 110; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, thk. A. El-Huseynî, (Kahire: Dârü'l-Haremeyn, 1994), 2: 55; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, 10: 133, 135; 19: 32; İbn Asâkir, *Târihu medineti Dimaşk*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1995-1998), 53: 414; Hayseme b. Süleyman, *min hadisi Hayseme b. Süleyman el-Kureşi*, thk. U. Abdusselam, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabî, 1980), 192; el-Dânî, *es-sünenü'l-vâride fi'l-fiten gavâilihâ ve's-sâati ve eşrâtiha*, thk. D. el-Mübârekpûrî, (Riyad: Dârü'l-Âsime, 1995), 5: 1054; Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-fiten*, thk. M. el-Şûrî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997), 1010, 1017, 1018, 1021; Beyhâkî, *el-İ'tikâd ve'l-hidaye*, thk. A. İsam el-Kâtib, (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, 1980), 215, 216; el-Cürcânî, *el-Kâmil fi'd-duafâi'r-ricâl*, thk. Y. M. Gazâvî, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1988), 3: 99; 4: 28, 197; Ebû'l-Şeyh el-Ensârî, *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi isbahân ve'l-vâridine aleyha*, thk. A. El-Belûşî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1992), 3: 95; el-Kazvinî, *et-Tedvîn fi ahbâri Kazvin*, thk. A. El-Atâridî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987), 1: 431; Hatîb Bağdâdî, *Târihu Bağdat*, (Kahire, Bağdat: Mektebetü'l-Hancî, 1931), 1: 370; 5: 391; Hatîb Bağdâdî, *Muvazzahu evhami'l-cem ve't-tefrik*, thk. Emin Kalacî, (Beyrut: Dârü'l-Marife, 1986), 2: 71; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelü'l-mütenâhiye fi'l-hadîsi'l-vâhiye*, thk. Kh. el-Meys, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1982), 2: 856; İbn Haldûn, *Târihu'l-allâme*, A. ve H. el-Zeyn, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Lübnâniyye, 1967-68), 1: 557, 573.

²⁸ Babasının isminden bahsetmeyen rivayetler aşağıdaki kaynaklarda bulunabilir. (Kaynaklar CD-ROM *el-Mektebetü'l-elfiye li'l-sünne an-nebeviyye*'den alınmıştır): İbn Hibbân, *Sahih*, 13: 284; Heysemî, *Mevâridü'z-zaman*, 464; Tirmizî, "Fiten", 52; Ebû Dâvud,

Bu açıkça uydurulmuş bir rivayet olduğundan, biz isnad ve metin arasında mükemmel örtüşen bir model bulmayı beklememeliyiz. Farklı râviler isnadı değiştirmeye kalkışabilir. Rivayetin Muhammed b. Abdullah b. Hasan lehine uydurulduğu varsayımımız doğruysa, bazı râviler bu bağlantıyı daha açık yapmaya çalışabilirken diğerleri buna karşı koymaya çalışabilirler. Bunun yanı sıra, bu tarîklerin dikkatli bir çalışmayla tespit edilebileceğini ümit ediyoruz.

Tek başına (yani metin çeşitlerini göz ardı ederek) isnad analizi üç anahtar kişide kendini gösterir: müşterek râvi olarak görünen Âsım b. Ebî'n-Necûd (Âsım b. Behdele diye de bilinir), onun başka otoritelere rivayeti aktaran râvilerinden biri olan Fitr b. Halîfe ve rivayeti birçok kez Fitr ve Zâide otoritelerine ileten Ubeydullah b. Musa. İsnadlar Resim 5'te gösterilmiştir. Babasının isminin örtüştüğünden bahseden otuz rivayetin içinde yirmi ikisi Âsım b. Behdele← Zir b. Hubeyş← Abdullah b. Mes'ûd kaynağından gelir. Rivayetin diğer bölümleri daha az yaygındır: Rivayetin üç tanesi Muaviye b. Kurre← Kurre, iki tanesi Meymûn← Ebû't-Tufeyl ve birer tanesi Fitr← Zir, Fitr← Ebû İshak← Zir ve Fitr←Habîb←Ebû't-Tufeyl← Ali b. Ebî Talib kanalıyla gelir.

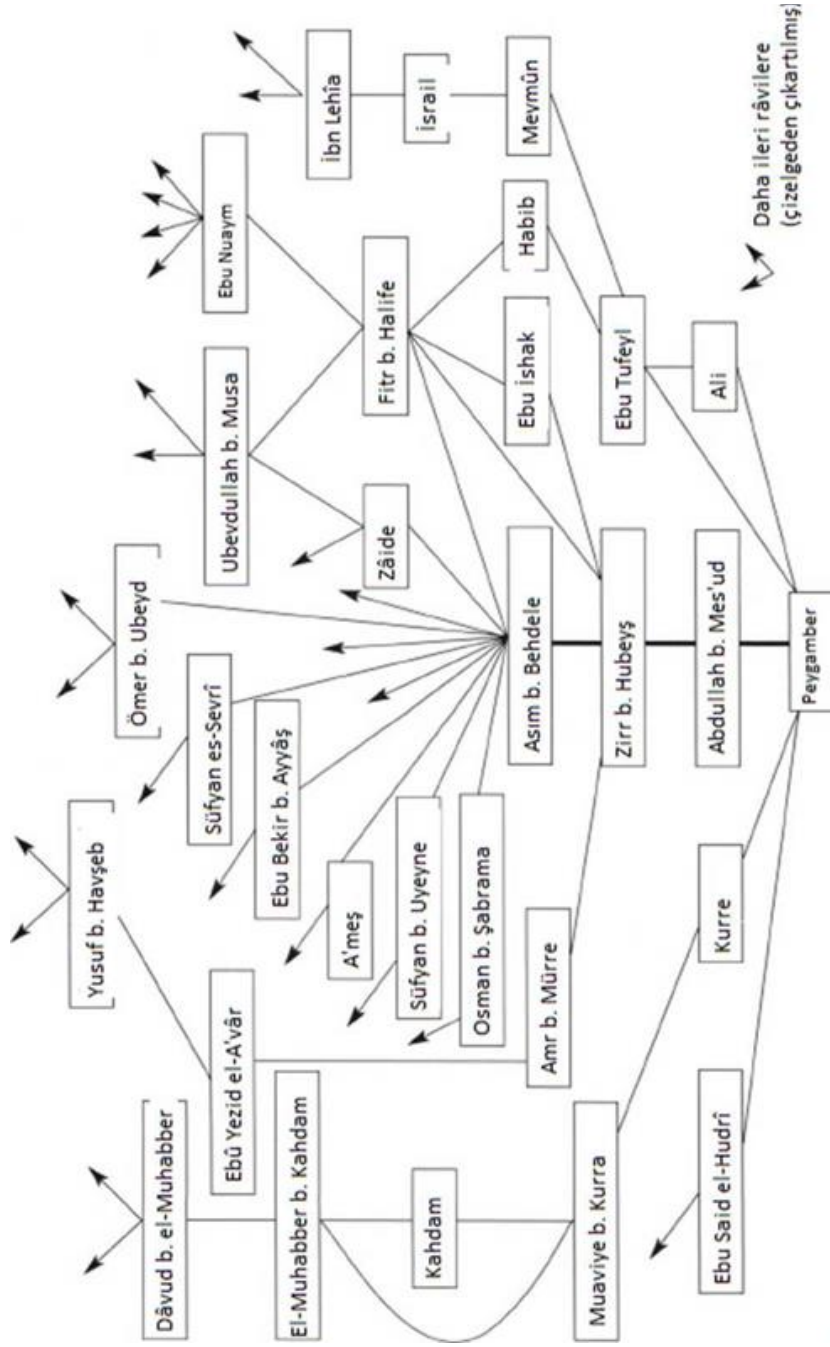
Bu rivayetin daha net bir fotoğrafına bakmak için Mehdî'nin isminin Peygamber'in ismiyle aynı olduğu, babasının isminden bahsedilmediği rivayetleri göz önünde bulundurmalıyız. Toplamı elli tane olan bu rivayetlerin kırk üç tanesinin isnadı Âsım← Zir← Abdullah b. Mes'ûd şeklindedir. Rivayetlerin ikisi Muaviye b. Kurre← Kurre şeklinde, dört tanesi

353

OMÜİFD

"Mehdî, 2; Şâşî, *el-Müsned*, 2: 110, 111; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, 10: 31, 134, 135, 136, 137; İbn Hanbel, *el-Müsned* (Kahire: 1955), 1: 376, 377, 430, 448; Ebû Bekir el-İsmâîlî, *el-Mu'cem fi esamî şüyuhi Ebî Bekr el-İsmâîlî*, thk. Z. M. Mansûr, (Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1989), 2: 512, 513; Dâni, *es-Sünenü'l-vâride*, 5: 1041, 1042, 1046, 1047, 1048, 1050, 1051, 1052; Nuaym b. Hammâd, *Kitâbü'l-fiten*, 1018, 1020; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, thk. M. A. Hancî, (Beyrut: Dâru'l-Kitâbü'l-Arabî, 1967), 5: 75; Zehebî, *Siyeru a'lamî'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1982-1985), 11: 472; Cürcânî, *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*, 2: 86; 5: 147; 7: 168; Vâsîfî, *Târihu Vâsîfî*, thk. K. Avâd, (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1985), 105; İbnü'l-Cevzî, *el-İlelül-l-mütenâhiye*, 2: 857; İbn Haldûn, *Târihu'l-allâme*, 1: 557; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâi*, thk. M. Accac Hafîb, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1984), 329, 330.

Yusuf b. Havşeb← Ebû Bekr el-A'ver← Amr b. Musa← Zir şeklinde ve biri Ebû Saîd el-Hudrî'den kusurlu bir isnadla gelir. İsnadlara dayanarak bir yargıya varırsak, bu rivayet açıkça Âsım b. Ebi'n-Necûd'dan gelmektedir. Bu rivayeti en az on altı kişi ondan duyduğunu iddia etmektedir. Babasının isminin örtüştüğünü anlatan rivayet Âsım'ın on iki öğrencisi tarafından rivayet edilmiştir.

55

MÜİFD

Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu Fitir kanalıyla gelmektedir. Rivayetlerin neredeyse yarısı onun otoritesine dayanır. Fitir ve Zâide sadece babasının isminden bahseden rivayetlerin tek otoritesidirler ve Fitir bu rivayeti sadece Âsım'dan duyduğunu iddia etmez fakat üç farklı kaynaktan aldığını belirtir. Bu rivayeti Âsım'dan duyan diğer kişiler bazen babasının isminden bahseden rivayetleri söylerken, başka yerlerde babasının ismi olmadan rivayet ederler. Bazen kelimedeki bu farklılıklar kombine isnad verildiği zaman söz konusu olur.

Burada iki senaryo mümkün gözükmemektedir: Şu açıktır ki Âsım bu hadisin rivayetinde anahtar figürdür, muhtemelen rivayeti üreten odur. Bu kanıtlanmış olamaz, yani, rivayetin sadece isimden bahsedip bahsetmediği ya da babasının ismini içerip içermediği bilinemez. Babasının ismini içeren rivayetin on iki râvisi aslında bu rivayeti iyi bir şekilde ondan aktarmış olabilir. Diğer taraftan, bu bölümü aktarmayan dört râvi vardır ve bu parçayı ileten râvilerin çoğu rivayeti bu ifade olmadan aktarırlar. Her durumda Fitir babasının isminin örtüştüğünü vurgulamıştır. Babasının ismini içeren diğer rivayetler bazen Fitir tarîkinden etkilenmiştir ya da sonraki çalışmalarda babasının ismi çıkartılmıştır. Âsım ya da diğer otoriteler olmadan direk Zir b. Hubeyş'e giden rivayetler sonuç çıkarmaktan uzak olacak kadar sayı olarak çok azdır. Yine, ondan gelen kopya rivayette başka bir olaya sahip olduğumuza işaret edebilecek olan diğer tarîklerinden birinde İbn Lehîa'yı görüyoruz. İsnadda Amr b. Mürre'den bahseden tarîklerin hepsi bu tarîkler için uygun olduğu düşünülen Yusuf b. Havşeb'ten rivayet edilmiştir. Kurre'ye giden rivayetler ise sadece Dâvûd b. Muhabber'den rivayet edilmiştir. Yusuf b. Havşeb ve Dâvûd b. Muhabber, Âsım'dan sonra yaşadılar ve büyük ihtimalle onun tarîkini veya Fitir ve Zâide'den gelen tarîki bir daha çalıştılar.

Dikkatli bir isnad- metin analizi olayın ilk görüldüğünden biraz daha karışık olduğunu gösterir. Rivayetlerde birkaç farklılık vardır, örneğin bazı rivayetler "Bir gün (veya bir gece) kalsa da bir adam gelecek..." şeklindeyken diğerlerinde "Hüküm süren bir adam gelene dek kıyamet kopmayacak..." ya da "Hüküm süren bir adam gelmedikçe dünya yok

olmayacak...” ifadeleri vardır. Kelimeler farklı olsa da rivayetler aynı manayı iletirler. Bazı tarîkler ek ifadeler içerir, örneğin Mehdî adaletle hükmedecek gibi. Şimdi, müşterek râviden sonra rivayetin tarihî olduğunu varsayarsak (yani, isnadların rivayetin doğru yolunu belirttiğini), isnadlarla örtüşen tarîkler bekleriz. Örneğin, biz Süfyân b. Uyeyne’den gelen rivayetlerdeki kelimelerin her birinin yakın olduğunu varsayarız, fakat Fitr yoluyla rivayet edilen tarîkler farklı olabilir.

Fakat bu râvilerin sadece ikisi için doğrudur. Zâide, Fitr, Osman b. Şebreme ve Ömer b. Ubeyd’den rivayet edilen tarîkler genelde homojendir. Diğer taraftan, Ebû Bekir b. Ayyâş veya Süfyân b. Uyeyne’den gelen daha büyük tarîkler mevcuttur. Bu durumların çoğunda güvenilir ifadeler çıkartmak için oldukça az tarîke sahibiz. Başlangıçta verdiğimiz genel değerlendirmeye dönersek, söz konusu rivayette biraz tahrifat olduğu sonucuna ulaşmak zorundayız. Isnadların bazılarının rivayetin doğru yolunu belirtmediği görülmektedir. Isnad- metin analizi bize çok açık bir model sağlamaz. Isnad demeti tamamen tutarlı değildir. Bunun yanı sıra, rivayet aşağıdaki sonuçları çıkarmak için yeterince tutarlı gözükmemektedir: Fitr ve Zâide açıkça babasının ismini içeren rivayeti yaymışlardır ve rivayet büyük ihtimalle Âsım’dan gelmiştir.

Şimdi isnad esaslı tarihlendirme ile metin esaslı tarihlendirmeden çıkan sonuçları karşılaştıralım. Biz rivayeti metne dayanarak 93/711-712 ve 145/762 yılları arasında yaşayan Muhammed b. Abdullah b. Hasan’ın zamanına tarihlendirdik. Büyük ihtimalle o çocukken Mehdî olarak görülmemişti, fakat Mehdî olduğu 119/737’den önce iddia edildi, böylece biz onun söylenme süresini 110/728-729 ve 145/762 arasına düşürebiliriz. Isnadlar temelinde büyük ihtimalle Âsım’ın rivayetten sorumlu olduğu ve her durumda onu Fitr’in desteklediği sonuçlarına ulaştık. Âsım 127/744-745 yılında öldü ki bu tarih metin esaslı tarihlendirmeye mukemmel bir şekilde uyumludur. Fitr’in Şia’ya meylettiği söylenir ve o, 155/762 veya 157/773-774’te ölmüştür.²⁹ Rivayetin 145/762 yılında Muhammed b. Abdullah isyanı sırasında çok popüler olması muhtemeldir,

²⁹ Fitr b. Halife için bkz. Zehebî, *Siyer*, 7: 30-33.

bu yüzden biz isnadlarda Fitr'in şöhretine mükemmel bir dış sebep olarak sahibiz. İsnad kümesindeki bütün anahtar kişiler (Âsım, Zaide, Fitr b. Halife, Ubeydullah b. Musa, Ebû Nuaym) Kûfe'lidir. Fitr b. Halife ve Ubeydullah b. Musa Şia'ya meyletmişlerdir.³⁰

Tarihlendirmenin iki metodu bu rivayette birlikte mükemmel bir şekilde uygulandı. Juynboll'un çalıştığı rivayette, yani tarîklerin ve kaynakların sayısı temelinde, sonuçlar aynı şekilde cesaret kırıcıydı: İsnad esaslı tarihlendirme metin esaslı tarihlendirmeye mükemmel şekilde örtüştü.³¹ Cook'un çalışmasında diğer sonuçları ele alma sebebi açıklandı.

Tarihî etkileri öğrendiğimiz yukarıdaki çalışmadan sonuçlar çıkarabiliriz. Sonuçlar baskın olmayabilir, fakat onlar Nefsü'z-Zekiyye Muhammed b. Abdullah'ın isyanını kuşatan durumun daha açık bir resmini çizmeye yardım edebilir: Muhammed b. Abdullah kariyerinin erken zamanlarında aslında Mehdi olarak desteklendi. Âsım b. Ebû'n-Necûd büyük ihtimalle onun iddiasını destekleyen kişiler arasındaydı. Bu rivayeti büyük ihtimalle isyan sırasında yayan Fitr b. Halife de böyleydi.

Sonuç

1-) Rivayetleri tarihlendirme şekli olarak müşterek râviyi kullanmak kompleks bir iştir. Bazen bu daha apaçık görülebilir, fakat birçok durumda böyle değildir. Kaynakları seçme konusunda birçok nokta, rivayet sırasında hadislerdeki değişimler, örnek almalar ve uydurmalar göz önüne alınmalıdır.

2-) Tutarlı rivayetleri tutarlı olmayanlardan ayırmak mümkündür. Tutarlı rivayetlerde, isnadlar aynı grupta olan metinlerle örtüşürler. Bu rivayetlerde, isnadlar çoğunlukla rivayetin doğru yolunu belirteceklerdir. Diğer taraftan tutarsız rivayetlerde, isnadlar rivayetlerin doğru yolunu belirtmez.

³⁰ Zehebî, *Siyer*, 7: 31; 9: 554.

³¹ G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition. Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith*, (Cambridge: Cambridge University Press, 1983), 207-213.

3-) Diğer rivayetlerde bu mümkün değilken, -özellikle tutarlı tipte- müşterek râvinin tarihlendirmede kullanılabildiği rivayetler vardır. Birçok durumda, yanlış isnadların, kopya rivayetlerin vb. (isnad- metin analizi temelinde) saptanabildiği rivayetlerin tarîklerini detaylı ve çok dikkatli bir çalışmayla belirlemek mümkün olacaktır.

4-) Aslında, rivayetin doğru yolunu göstermeyen isnadlara sahip tutarsız rivayetler, bu rivayetlerin çok geçe tarihlendirilmesi gerektiği ya da uydurulmuş olduğu anlamına gelmez. Tek kabul edilebilecek sonuç bu durumda isnadların güvenilir olmadığıdır.

5-) Bununla birlikte isnadları güvenilir olmayan rivayetlerin varlığı bu isnatlara hiçbir şekilde güvenilemeyeceği anlamına gelmez. Bazı örnekler, yani bu tutarlı rivayetler, aslında hadis naklinin gerçekten isnad da belirtilen yolla gerçekleştiği farz edilerek açıklanabilir. İsnad kümesi modeli ve metin çeşitleri isnadın uygun olup olmadığını belirtir.

359

OMÜİFD

6-) Gaybî rivayetler isnad esaslı ve metin esaslı tarihlendirme metodlarını karşılıklı test etmek için iyi (ve aslında büyük ihtimalle tek) bir yoldur. Bunun yanı sıra, zihinde iki şey doğar. Birisi, gaybî rivayetlerde, metin esaslı tarihlendirmeyi zor hale getirebilecek düzeltme, yeniden şekillendirme, üretme süreçlerinin geçirilmesi çok muhtemeldir. Diğeri ise, metin esaslı tarihlendirilebilen bu gaybî rivayetler, uydurulmuş rivayetlerdir. Böylece gaybî rivayetlerin, isnad esaslı tarihlendirmede zorluklara sebep olan tutarlı rivayet modelinde olması daha az muhtemeldir. Bu durum gaybî rivayetlerin (zorluğuna rağmen) metin esaslı tarihlendirilebilirken, onların -diğer rivayetlerin aksine- isnad esaslı tarihlendirmeye daha az uygun olduğu anlamına gelir.

7-) Tutarlı ve tutarsız rivayetleri ayırt eden bu metot, isnadları temelinde asılları çalışılan birçok rivayeti dışarıda bırakır. Diğer taraftan, bu temellerde tutarlı rivayetleri tarihlendirirken güçlü anlamlar sağlar. Çünkü bu metodun, (doğaları gereği problemli olan) gaybî rivayetlerde başarılı olduğu kanıtlanmıştır, farz-ı muhal bu metot daha az problemli (ör-

neğin hukukî veya tarihî) rivayetlerde uygulandığında çok daha iyi sonuçlar doğuracaktır.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *El-Müsned*. Şrh. Ahmed Muhammed Şâkir. 16 cilt. Kahire: Darü'l-Maârif, 1374/1955.
- Alexander, Paul J. "Medieval Apocalypses as Historical Sources" *The American Historical Review*. 73 (1968): 997-1018.
- Bacharach, Jere L., "Laqab for a Future Caliph: The Case of the Abbasid al-Mahdî" *Journal of the American Oriental Society*. 113 (1993): 271-274.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb Bağdadi. *Târihu Bağdat*. 14 cilt. Kahire, Bağdat: Mektebetü'l-Hancî, 1349/1931.
- Bağdâdî, Ebû Bekr Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb Bağdadi. *Muvazzahu evhâmi'l-cem ve't-tefrik*. Thk. Emin Kalacî. Beyrut: Dârü'l-Marife, 1406/1986.
- Bashear, Suliman, "Muslim apocalypses and the Hour: A Case-Study in Traditional Reinterpretation" *Israel Oriental Studies*, 13 (1993): 75-99.
- Bashear, Suliman. "Apocalyptic and Other Materials on Early Muslim-Byzantine Wars: A Review of Arabic Sources" *Journal of the Royal Asiatic Society*, 3/1 (1991): 173-307.
- Beyhâkî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali. *el-İ'tikâd ve'l-hidaye ila sebîlî'r-reşad*. Thk. A. İsam el-Kâtib. Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, 1400/1980.
- Buhl, F., "Muhammad b. 'Abdallâh b. Al-Hasan" in *The Encyclopedia of Islam*, 7: 388-389. Leiden: E.J. Brill, 1954.
- Cook, Micheal, *Early Muslim Dogma*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.
- Cook, Micheal, "Eschatology and the Dating of Traditions" *Princeton Papers in Near Eastern Studies*, 1 (1992): 23-47.
- Cook, Micheal, "The Heraclian Dynasty in Muslim Eschatology" *al Qantara*, 13 (1992): 3-23.
- Dânî, Ebû Amr Osman b. Saîd b. Osman el-Ümevi. *es-Sünenü'l-vâride fî'l-fiten gavâilihâ ve's-saati ve eşrâtiha*. Thk. D. El-Mübârekpûrî. 6 Cilt. Riyad: Dârü'l-Âsime, 1995.

- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. Thk. Muhammed Avvame. 5 Cilt. Cidde: Dârü'l-Kible li's-Sekafeti'l-İslamiyye, 1418/1998.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahani Ebû Nuaym İsfahânî. *Hilyetü'l-evliyâ*. Thk. M. A. Hancî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitabü'l-Arabî, 1386/1967.
- Ensârî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan. *Tabakâtü'l-muhaddisîn bi İsbahan ve'l-vâridîne aleyha*. Thk. A. el-Belûşî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1412/1992.
- Görke, Andreas, "Die frühislamische Geschichtsüberlieferung zu Hudaybiya" *Der Islam*, 74 (1997): 221.
- Görke, Andreas, "The Historical Tradition about al-Hudaybiya: A Study of 'Urwa b. Al-Zubayr's Account" in *the Biography of Muhammad: The Issue of the Sources*, ed. Harald Motzki. Leiden: E.J. Brill, 2000.
- Görke, Andreas, *Das Kitab al-Amvâl. Entstehung und Werküberlieferung*. Doktora Tezi, Hamburg, 2000, 36 nolu müsvedde.
- Hâkim en-Nisâburî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn fi'l-Hadis*. 4 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Maârifü'l-Nizâmiyye, 1333-1342/1915-1924.
- Hayseme, Ebü'l-Hasan Hayseme b. Süleyman b. Haydere Hayseme b. Süleyman. *Min hadisi Hayseme b. Süleyman el-Kureşi*. Thk. U. Abdusselam. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-Arabî, 1400/1980.
- Herevi, Kâsım b. Sellam el-Ezdî Ebû Ubeyd. *Kitabü'l-emiâl*. Thk. Muhammed İmâre. Kahire: Dârü's-Şürûk, 1409/1989.
- Heysemî, Nureddin Ali b. Ebî Bekr. *Mevâridü'z-zaman ilâ zevâidi İbn Hibban*. Thk. M. Abdürrezzâk Hamza. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, t.y.
- İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferrec. *Mekâtîlü't-tâlibiyyîn*. Thk. Abbas Ahmed Sakr. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1407/1987.
- İbn Adî, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcanî. *el-Kâmil fi duafâi'r-ricâl*. Thk. Y. M. Gazâvî. 7 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1408/1988.
- İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Sikatüddin Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu medîneti Dimaşk*, U. el-Amvarî. 74 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1415-1418/1995-1998.

- İbnu'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *el-İlelû'l-mütenâhiye fi'l-hadîsi'l-vâhiye*. Thk. Kh. el-Meys. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1402/1982.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim. *Kitâbu'l-musannef fi'l-hadîs ve'l-athâr*. Thk. K.Y. el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1408/1988.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed. *Tarîhu'l-allâme*, A. ve H. el-Zeyn. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-Lübânîyye, 1386-87/1967-68.
- İbn Balaban, Ebü'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah. *el-İhsân fî takrîbi Sahîhi İbn Hibban*. Thk. Şuayb el-Arnaûd. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1413/1993.
- İsmâîlî, Ebû Bekr Ahmed b. İbrâhim b. İsmail. *el-Mu'cem fî esamî şüyuhi Ebî Bekr el-İsmailî*. Thk. Z. M. Mansûr. 3 cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1409/1989.
- Jorge Aguadé, "Algunos hadices sobre la ocupation de Alejandria por un grupo de hispano-musulmanes" *Boletín de la Asociación Española de Orientalistas*, 12 (1976): 159-180
- Juynboll, G.H.A. "Nafi', the mawlâ of İbn 'Umar, and His Position in Muslim Hadith Literature" *Der Islam*, 70 (1993): 213
- Juynboll, G.H.A. *Muslim Tradition, Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Hadith*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983.
- Lawrence, I. Conrad, "Portents of the Hour. Hadith and History in the First Century A.H." yayınlanmamış yazı.
- Kazvinî, Ebü'l-Kasım Abdülkerîm b. Muhammed b. Abdilkerîm. *et-Tedvîn fî ahhârî Kazvin*, thk. A. el-Atâridî, 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- Madelung, Wilferd, "The Sufyânî between Tradition and History" *Studia Islamica*, 63 (1986): 31 vd.
- Madelung, Wilferd, "Abd Allah b. al-Zubayr and the Mahdî" *Journal of Near Eastern Studies*, 40 (1981): 291-305
- Madelung, Wilferd, "al-Mahdî" in *The Encyclopedia of Islam*. 5: 1230-1238. Leiden: E.J. Brill, 1954.
- Mitter, Ulrike, "Unconditional Manumission of Slaves in Early Islamic Law", *Der Islam*, 78 (2001): 35-72.

- Motzki, Harald, "Qou vadis Hadit-Forschung? Eine kritische Untersuchung von G.H.A. Juynboll: "Nâfi', the mawlâ of İbn 'Umar and his position in Muslim hadith literature", *Der Islam*, 73 (1996): 219-221.
- Motzki, Harald, "The Collection of the Quran: A Reconsideration of Western Views in Light of Recent Methodological Developments", *Der Islam*, 78 (2001): 1-34.
- Motzki, Harald, "The Prophet and The Cat: On Dating Mâlik's Muvatta' and Legal Traditions" *Jerusalem Studies in Arabic and Islam*, 22 (1998): 38-83;
- Motzki, Harald, "The Murder of İbn Abil-Huqayq: On the Origin and Reliability of Some Maghazi-Reports" in *The Biography of Muhammad*, 170-239.
- Nuaym b. Hammâd, Ebû Abdullah Nuaym b. Hammad b. Muaviye. *Kitabü'l-fiten*. Thk. Semîr b. Emin ez-Züheyri. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhid, 1411/1991.
- Râmihürmüzî, Ebû Muhammed b. Hallad Hasan b. Abdurrahman. *el-Muhaddisü'l-fâsil beyne'r-râvî ve'l-vâî*, thk. M. Accac Hatîb Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1404/1984.
- Schacht, Joseph. *The Origins of Muhammadan Jurisprudence*. Oxford: Clarendon Press, 1950.
- Schoeler, Gregor. *Charakter und Authentie der Muslimischen Überlieferung Über das Leben Mohammeds*. Berlin: de Gruyter, 1996.
- Şâşî, Ebû Saîd Heysem b. Küleyb b. Süreyc. *el-Müsned*. Thk. M. Zeynullah. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1409/1989.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. Thk. H. el-Selefi. 25 Cilt. Musul: Mektebetü'l-Ulum ve'l-Hikem, 1403/1983.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-evsat*. Thk. A. el-Huseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1414/1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî. *el-Câmiu's-sahîh*. Thk. Beşşar Avvad Ma'ruf. 6 Cilt. 2. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1418/1998.
- Vâsitî, Ebû'l-Hasan er-Rezzaz Eslem b. Sehl b. Eslem Bahşel. *Târîhu Vâsit*. Thk. Korkîs Avvâd. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1406/1986.
- Zaman, İftikhar, "The Science of Rijal as a Method in the Study of Hadiths" *Journal of Islamic Studies*, 5 (1994): 1-34.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaûd. 23 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1402- 1405/1982-1985.

